

- странах СНГ и Балтии (1956-2000 гг.): материалы междунар. науч. конф., Москва, 4-7 ноября 2002 г. – М., 2003. – С. 397-418.
54. Чернова Т.Н. К истории немецких поселений на Украине в конце XIX – начале XX веков: проблемы исследования // Немецкий российский этнос: веки истории: материалы науч. конф., Москва, 24-25 июня 1994 г. – М., 1994. – С. 37-41.
 55. Чернова Т.Н. Проблема лояльности и толерантности российских немцев в годы Первой мировой войны (в свете новейших отечественных исследований) // Российские немцы в иннонациональном окружении: проблемы адаптации, взаимовлияния, толерантности: материалы междунар. науч. конф., Москва, 14-19 сентября 2004 г. – М., 2005. – С. 236-245.
 56. Чернова Т.Н. Российские немцы. Отечественная библиография, 1991-2000 гг.: [указ. новейшей лит-ры по истории и культуре немцев России – М., 2001. – 272 с.
 57. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х років XX ст.: історіографія та джерела дослідження, – К., 2006. – 170 с.
 58. Якубова Л. Вітчизняна історіографія історії етнічних меншин УСРР: напрямки досліджень, здобутки, перспективи // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: [міжвідом. зб. наук. праць]. – К., 2007. – № 17. – С. 376-388.
 59. Якубова Л.Д. Етнографічна комісія при ВУАН (1921-1930) // Енциклопедія історії України: в 5 т. / [редкол. В.А. Смолій та ін.]. – К., 2003. – Т. 3. – 2005. – С. 61.
 60. Якубова Л.Д. Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних і культурних перетворень (1921-1935 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук – К., 2007. – 35 с.
 61. Brandes D. Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Russlanddeutschen / D. Brandes, M. Busch, K. Pavlovich. – München, 1994. – Bd. 1: Von der Einwanderung bis 1917. – 370 s.
 62. Brandes D. Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Russlanddeutschen / D. Brandes, V. Dönninghaus. – München, 1999. – Bd. 2: Von 1917 bis 1998. – 988 s.
 63. Einfeld A. Die Ruslanddeutschen. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat / Alfred Einfeld. – München: Langen Müller, 1992. – Bd. 2. – 222 p.
 64. Staples J.R. Cross-cultural Encounters on the Ukrainian Steppe: Settling the Molochna Basing, 1783-1861 J.R. Staples. – Toronto: University of Toronto Press, 2003. – 253 p.
 65. Urry J. None but saints: the transformation of Mennonite life in Russia 1789-1889. / James Urry . – Winnipeg, Manitoba: Hyperion Press Limited, 1989. – 326 p.

Наталія Руденко

Етнографічні та фольклорні щоденники В.Денисенка, зібрані в 1925-1927 рр. на Дніпропетровщині.

Аналізуються деякі етнографічні матеріали, зібрані співробітником Етнографічної комісії Академії наук України В.Денисенком у 1925-27рр. на Дніпропетровщині. Інформаторами були мешканці сіл, які згодом потрапили під воду після вводу до експлуатації Дніпрогесу.

Ключові слова: *етнографічні матеріали, В.Денисенко, інформатори, Дніпропетровщина.*

Анализируются некоторые этнографические материалы, собранные сотрудником Этнографической комиссии Академии наук Украины В.Денисенко в 1925-27гг. на Днепропетровщине. «Дневник» исследователя включает материалы по демонологии, свадебной и родильной обрядности, народной медицине, фольклору, т.п. Информаторами ученого были жители сел, которые попали под затопление водами Днепрореса.

Ключевые слова: *этнографические материалы, В.Денисенко, информаторы, Днепропетровщина.*

Examined some ethnographic materials, which were collected by V.Denisenko who was the employee of Ethnographic Commission of the Academy of Science of Ukraine in 1925-27 in the Dnipropetrovsk region. The informants of the scientist were the residents of the villages that came under flood waters of Dniiproges.

Key words: *ethnographic materials, V.Denisenko, informants, Dnipropetrovsk region.*

У 20-30 рр. ХХ ст. в Україні існувало чимало наукових етнографічних осередків, які здійснювали величезну роботу з вивчення культури і побуту українського народу. Етнографічна комісія, яка діяла у системі Академії наук проводила плідну практичну і теоретичну роботу із збирання колосальної кількості фактичного матеріалу з матеріальної та духовної культури різних регіонів України. Завдяки її діяльності нагромаджувався фактичний матеріал, вироблялися нові підходи до вивчення й оцінки явищ народної культури, пропагувалась спадщина в галузі художньої та побутової культури.

За завданням комісії здійснювалися численні етнографічні експедиції, матеріали однієї з них і представлені в «Щоденниках» співробітника комісії В. Денисенка. Матеріали цієї експедиції є для нас сьогодні важливим доробком, оскільки більшість з населених пунктів, в яких побував дослідник згодом опинились під водою після вводу до експлуатації Дніпрогесу.

Матеріали, зібрані Денисенком, знаходяться у фондах ІМФЕ ім. М. Рильського (Ф. 1-2-дод.274) і ще не публікувались. Дослідження здійснювались автором в селах Чаплі, Любимівка, Звонецьке, Свистунове, Сергіївка, Микільське, Військове, Олексіївка, Великий Токмак, Мотлаші, Діброве та ін. У цих селах, крім власної роботи з інформаторами (мешканцями цих сел),

В. Денисенко використовував ще й записи своїх кореспондентів - місцевих вчителів (Швець С., Щербиненко О., Карабак та ін.), студентів Профшколи та ІНО з Дніпропетровська – Ситника В. та Данилової З., використовував також і дані, які запропонував йому місцевий священник. Досліджуючи історію сіл, які підпали під обстеження, автор зазначає, що деякі з них належали Запорозькому Товариству, яке створило на цих землях «зимівники» (сс. Любимівка, Чаплі, Писареве). У с. Любимівка в 1784 р. було дворів – 82, в яких проживало: жінок – 60, чоловіків – 211, на думку дослідника – чоловіків було набагато більше як наслідок козачого життя без жінок.

«З розпитувань учителя, священника і діда – мешканця села, за кріпацтва сюди перегнано селян з великоросійських губернь і вліто до місцевого населення. Тепер це великоросійське населення асимільоване – старші тільки згадують трохи по-російському, молодші говорять українською мовою. Діти без винятку ходять до української школи і незадоволених немає щодо цього» (із записів В. Денисенка). Цей процес міжетнічних взаємин українців і росіян, вочевидь, знайшов відображення в багатьох звичаях та обрядах, записаних дослідником. С. Любимівка було засноване у 1782 р. братом катеринославського намісника Синельникова, який переселив сюди селян-кріпаків з Воронежської губ., пізніше сюди переселили також і кріпаків-українців. Любимівку відвідав відомий російський поет Г. Державін. Побував тут і В. Жуковський. Вражений видовищем порога Ненаситця, він описав його в поемі «Дванадцять спящих дев». Приїжджав подивитися на пороги і О. Пушкін, який перебував у Катеринославі в засланні [1].

Працюючи з інформаторами, В. Денисенко зібрав цікаві дані з народної демонології (розповіді про охорону кладів мерцями, різноманітні перекази про відьом, про домовиків, про чортів та ін.): «Коли домовий не злюбе когось із членів сім'ї, то обов'язково ночу душитиме й щипатиме, не даватиме й кричати (останній тільки сопе). Коли на утро той встане, то буде весь в синяках. Щоб побачити домового треба йти на страсть. Запаливши в церкві ставника треба, щоб він горів там весь час і навіть дорогою додому. Тушить і говорить тому нільзя. Прийшовши в хату мовчки випали на стелі ставником хрест і лізь на горище. Там

його й побачиш. Це буде або кіт здоровий, жовтий, або маленьке хлоп'я в красній шапочці. Коли хоч побачити відьмів, то зроби так: коли загівляїся під піст і їси вареники, то зроби так, щоб у роті зостався кусочок сиру. Так з ним і лягай спати. Вставши на утро заший його в поясок (штани, спідницю). З тим сиром і йди на всюношну. З усіх боків тебе будуть сіпати й просити: «вийди на двір», або «дай мені що в тебе є». На всі їх питання не звертай уваги бо инче все пропало, все зразу забудеться. Жінки, що питали, викликали й будуть відьми»[2].

Досить своєрідні відомості про вечорниці та парубочі й дівочі громади: «Парубочі громади. Звонецьке, Свистунове. Колись старші парубки уместі гуляли. Був у їх свій отаман. Приймали молодших тоді, коли внесе хто 1 крб. Як було почне гулять, а грошей не дасть, то парубки ждуть – ждуть, поки заплатить, а далі візьмуть і серед вулиці порвуть йому на штанях очкура! Як хоче парубок вступити до громади парубків, він давав гроші. Ці гроші йшли на те, що купували усе в церкву. Усе нове, чого потрібно в церкву купували парубки. Коли якесь свято, хорогви і крести носили тільки парубки». Парубки визнавши, що хлопець гуляє з дівчиною, часто вночі брали його ворота і переносили до дівчиного двору, а її ворота переносили до його, або лишали на місці [3].

Багато матеріалу зібрано дослідником щодо календарної обрядовості: різдвяно-новорічні свята, Великодні, купальські, тощо [4].

У «Щоденниках» наведений дуже своєрідний матеріал із сімейної обрядовості мешканців цих сел, який дає підставу зробити висновок про взаємовплив українського та російського етносів, особливо це стосується весільної обрядовості та першої шлюбної ночі: «Перша ніч по одруженню. Дід років 60. Років з 80 – кажуть, був звичай, що першу ніч спить з молодого не молодий, а дружок. Він її веде до комори, а чоловік спить десь в іншому місці. Тільки з ним переспавши ніч, молода переходить до молодого. На ранок молода виносить свою сорочку з кров'ю»[5].

Згадує дослідник і своєрідний звичай обов'язкової виплати молодим батькові молодої за неї. «Звичайно, кожний, що засватається, дає батькові певну суму «на скриню», «на розходи», пов'язані з весіллям. Суму, що визначали

згодою – старости або батько молодого з рідними молодої. Суми бували різні – від 20 до 150 крб. – залежно від матеріального стану молодого, батька молодої і навіть від того, чи гарна, здорова, роботяща дівчина чи ні, але головне сума була більша, що багатший був молодий і – частіше – коли сватав біднішу, гарну, виховану, до вподоби йому дівку. Майже не бувало, що рідні дівчини не брали певної суми – хіба дуже бідні були обидві сторони. Існував навіть вираз: «Ну, в N. дівчина прямо сторублева (гарна)». Торги під час сватання набували вигляду гри: «Б'ють один одного в долоні, набавляють, скидають, входять в азарт, батько вихваляє дівку, старости-парубка, часто гудячи дівку, як худобу торгують.» Бували випадки, що молодий бідний, а батьки молодої багаті, а бажають віддати її за нього і грошей заплатити у молодого немає. Тоді батько молодої давав нишком йому невелику суму, а молодий чи вже старости давали батькові ці гроші» [6].

Родильна обрядовість представлена наступним матеріалом: «Пострижіння. Коли минає рік, то дитину стрижуть. Кличуть бабу, кумів, родичів, сусідів. Дитину (хлопця або дівчину) садвлять на кожуха вовною наверх і стрижуть спочатку кум, а потім кума, а вже далі хто хоче. Стриже кум навхрест - спереду, ззаду, по боках. Обдаровують. Волоссячко збирають і вдавлюють у віск, а потім у одвірках (хатніх) пробивається дірочка і туди їх вдавлюють. Дірочка має бути так – на зріст людини»[7].

Зібраний В. Денисенком був і фольклорний матеріал: чумацькі пісні, купальські пісні, рекрутські пісні, тощо. Особливо цікавими є апокрифічні твори про св. Петра та Христа: «Святий Петро і Христос раз ходили по землі. Ідуть вони степом, аж Петро й каже: «Господи, пить хочу – де б його напиться». Христос каже: «Попроси у мужиків». Тоді Петро підходе до багатого мужика, а в того мужика велике барило з водою! Та й просе, а мужик той: «Ич, дармоїди вештаються, а робити не хочять – води їм дай! – іди, а то як дам!». Христос і каже: «Ніколи в багатого, Петре, не проси, а проси в бідного». Підійшли вони до бідного мужика, а в бідного тільки в цаберці води, а дав, та ще й: «Пийте на здоров'я». Надвечір увійшли вони в якесь село і просяться переночувать. Попросилися до бідної вдови - вона їм дала, що було поїсти, привітала їх. Петро і

каже: «Чого це так, що багаті такі скупі, бідні ні?». Надвечір вони в одному селі попросилися переночувати. Жінка прийняла їх, нагодувала, аж приходить чоловік її і почав лаяти їх і виганяти – чого, мовляв, шляєтесь. Утекли вони. Петро і каже: «Господи зроби, щоб жінка була старша од чоловіка». Прийшли до однієї хати. Стоїть мужик. Вони йому: «Пусти, чоловіче, переночувати». «Та я б, каже й пустив, та жінка в мене, стерво, така скажена, то не приведи бог». «Та нічого, кажуть, ми тихенько ляжемо й заснемо». «Про мене» - каже чоловік. Тільки ото вони заснули, чи задрімали – коли йде жінка і зараз напала на чоловіка: «Ти нащо, с.с. пустив отих волоцюх, щоб покрали що». Та й давай лупцювать Петра, бо Петро з краю лежав. Петро скочив та до Христа: «Боже, дай я на твоє місце ляжу» - та й ліг, де Христос лежав, а жінка знову, ну його лупцювать. Аж тепер пойняв Петро, що то, коли жінка старша в хаті, та й просить Христа: «Зроби, Господи, щоб жінка була менша за чоловіка» [8].

Подається ціла збірка прикмет і повір'їв, як-от: «Собака качається літом на вітер, зимою на хурделицю. Свині носять солому в барліг, віщують сильні морози зимою. Горобці купаються в пилюці – на дощ. Сонце заходе за хмару, перед дощем. Перед війною з'являється на небі вогняна мітла (комета). Курка співає перед чиеюсь смертю. Кішка перебіжить дорогу, нещастя. З порожніми відрами перейде дорогу, нещастя. Коли з'являється багато липи, буде голод. Півень співає на порозі, гості будуть. Коли летять з рук ложки, хтось спішить» [9].

Значну цінність для досліджень мають матеріали з народної медицини, особливо, якщо врахувати те, з яким небажанням вони були розказані В. Денисенку, оскільки народні лікарі вважали, що їхні знання втратять силу. Автор наголошує на існуванні різних спеціалізацій баб-шептух: одні шепчуть від переполоху, зглазу, інші від сказу, а деякі ходять тільки по породіллях. Тільки одна бабка дозволила записати деякі з її секретів щодо лікування лишаю, крикливець, більма, соняшниць, бешихи, зупинки кровотечі: «Од лишаю. Прочитати отченаш, і плюючи на місце, де лишай треба читати: «Лишаю, лишаю, з попільом тебе змішаю, свиня тобі мати, свиню тобі ссати. Тут тобі не стояти, жовтої кості не ламати, а червоної крові не пити, молитвеного хрещеного

народженого такого-то не душити». Читати три рази з ряду. Лікування лишаю починається з понеділка. Од крикливець. Носять дітей під кури й кажуть: «Добрий вечір кури! Прийшли до вас з крикливцями, плаксивцями, безсонницями. Дайте нам сон, з усіх чотирьох сторін. Молитвенному, хрещеному, народженому такому-то. Вночі півням співати, а дитяті спати»[10].

Отже, унікальний етнографічний матеріал, зібраний В. Денисенком, потребує ґрунтовної обробки, вивчення і публікації.

Література та джерела

- 1.Ф1-2-дод.274, фонди ІМФЕ ім.М.Рильського, Етнографічні та фольклорні щоденники В.Денисенка, зібрані в 1925-27 роках на Дніпропетровщині, 51 арк.
2. Там само, арк.44-47.
3. Там само, арк. 10-13
4. Там само, арк. 37-39
5. Там само, арк. 21.
6. Там само, арк. 41-43
7. Там само, арк. 33-34.
8. Там само, арк. 24-25.
9. Там само, арк. 40-41.
10. Там само, арк. 48-50.

Володимир Парацій

Етнографічні досягнення Франца Коковського: осмислення маловідомих творчих зацікавлень особистості.

Висвітлено наукову діяльність Ф. Коковського щодо вивчення історії етнографії населення Західної України.

Ключові слова: *культура, етнографія, побут, традиції, звичаї, фольклор.*

Освещена научная деятельность Ф. Коковского относительно изучения истории этнографии населения Западной Украины.

Ключевые слова: *культура, этнография, быт, традиции, обычаи, фольклор.*

Deals with research activities V.F Kokovskiy to study the history of ethnography population of Western Ukraine.